

СУЧАСНИЙ ЕТАП КОМУНІСТИЧНОГО БУДІВНИЦТВА І КОЛГОСПНЕ СЕЛЯНСТВО

М. І. Сазонов

Великий Жовтень, розколовши світ на дві протилежні суспільно-економічні системи, ознаменував початок нової епохи суспільного розвитку. У величезній країні, на яку припадало 16% території земної кулі і майже 8% населення світу, почалось будівництво комуністичного суспільства.

Для успішної побудови першої фази комунізму велике значення мало наукове розв'язання аграрного питання. Воно було одним з найскладніших у дореволюційній Росії. Його, як відомо, не змогли вирішити ні перша, ні друга буржуазно-демократичні революції Росії. Це цілком природно, адже буржуазно-демократична революція взагалі не може послідовно і до кінця розв'язати складне селянське питання.

Ще Карл Маркс, аналізуючи наслідки Французької революції (1848 р.), вказував: «Тільки падіння капіталу може підняти селянина, тільки антикапіталістичний пролетарський уряд може покласти край його економічним злидням і суспільній деградації»¹.

Перемога Жовтневої соціалістичної революції і встановлення диктатури пролетаріату, ліквідація поміщицько-капіталістичної власності на засоби виробництва та реалізація ленінського кооперативного плану дозволили з великим успіхом розв'язати аграрне питання, залучити до активного будівництва нового суспільства мільйонні маси селянства. Самовіддана спільна боротьба робітничого класу і селянства за встановлення і утвердження нового суспільного ладу забезпечила повну й остаточну перемогу соціалізму в СРСР.

Піввікова напружена праця і боротьба радянського народу, який на крутих зламах історії кожного разу одержував могутню братерську підтримку світового пролетаріату і всіх революційних сил, привели наше суспільство до якісно нового етапу розвитку. Тісно згуртовані навколо Комуністичної партії, трудящі СРСР з великим ентузіазмом розпочали будівництво другої фази комуністичного суспільства.

Цей етап будівництва комунізму відзначається величезними змінами в економічній, соціально-політичній і духовній сферах радянського суспільства.

Зміни в економіці характеризуються перш за все тим, що в країні повністю склалась розвинена соціалістична економіка. Економічна структура нашого суспільства сьогодні настільки зріла й міцна, що дозволяє ставити і практично розв'язувати складні завдання побудови вищої фази комунізму.

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 7, стор. 80.

Глибоких змін соціалістична економіка зазнає завдяки науково-технічній революції, яка все повніше і глибше охоплює суспільне виробництво. Сучасний науково-технічний прогрес — це інтернаціональний процес переходу продуктивних сил на якісно нову технічну основу, що відбувається як в соціалістичних, так і в капіталістичних країнах.

У капіталістичному світі перехід продуктивних сил на якісно нову технічну основу свідчить про небачене до цього прискорення темпів матеріальної підготовки соціалізму. В країнах, де соціалістичні відносини вже перемогли, цей процес означає виникнення окремих елементів, а надалі й повне створення іманентної комунізму матеріально-технічної бази. Безперечно, що це вже сьогодні вдосконалює загалом всю економічну структуру радянського суспільства, викликає подальший розвиток виробничих відносин, поступове переростання їх у комуністичні відносини.

Економічний розвиток країни на сучасному етапі характеризується подоланням окремих диспропорцій, що виникли у матеріальному виробництві, встановленням більш оптимальних пропорцій як у виробництві, так і в інших сферах. Особливе значення тут мають заходи щодо гармонійного розвитку двох вирішальних галузей матеріального виробництва: промисловості і сільського господарства.

У відповідності з рішенням березневого (1965 р.) і травневого (1966 р.) Пленумів ЦК КПРС і XXIII з'їзду Комуністичної партії забезпечується прискорений розвиток сільського господарства. Розроблена система заходів щодо цього, конче необхідна й своєчасна. У минулому темпи розвитку землеробського виробництва порівняно з промисловим були надто повільними. Внаслідок цього утворилась певна диспропорція між промисловим і сільськогосподарським виробництвом.

Продукція всієї промисловості за роки Радянської влади зросла в 73 рази, вихід продукції у сільському господарстві за цей час збільшився лише в 3,0 раза¹. На жаль, і в недалекому минулому не забезпечувалось оптимальне співвідношення темпів розвитку промислового і землеробського виробництва. Так, за семиріччя промислова продукція зросла в СРСР на 84%, а сільськогосподарська — лише на 14%². У світлі цього особливого значення набуває успішна реалізація поточного п'ятирічного плану, який передбачає подвоєння (порівняно з минулим п'ятиріччям) капіталовкладень у сільське господарство та випереджаючі темпи зростання продуктивності праці в землеробстві.

Глибокі зміни, що їх зазнала радянська економіка, зумовили проведення економічної реформи. Суть її полягає в тому, що усуваються суб'єктивістські, волютаристські методи керівництва, підвищується роль економічних стимулів розвитку соціалістичної економіки, вживаються заходи до послідовного здійснення соціалістичного принципу розподілу в усіх ланках народного господарства, надається більша економічна самостійність підприємствам при розв'язанні найважливіших завдань. У країні відбувається не певна перебудова управління народним господарством, а здійснюються глибинні економічні заходи по докорінному поліпшенню всієї системи планового керівництва соціалістичною економікою. Отже, йдеться про дальший розвиток ленінської економічної політики.

¹ В. В. Гришин. Под руководством КПСС по ленинскому пути — к коммунизму. Газ. «Правда», 23 квітня 1968 р.

² Экономическое регулирование оплаты труда в колхозах и совхозах, ч. I. Материалы к Всесоюзному научному совещанию по проблемам экономического стимулирования интенсификации сельскохозяйственного производства, М., 1966, стор. 4.

Сучасна економіка, таким чином, відзначається тим, що вона має всі об'єктивні передумови для прискорення темпів зростання продуктивності праці і підвищення ефективності суспільного виробництва. У цьому ж напрямку сьогодні діють і суб'єктивні фактори, значення яких за нових умов помітно зростає.

Сучасний етап комуністичного будівництва відзначається подальшим розвитком соціально-класових і політичних відносин. Внаслідок повної і остаточної перемоги соціалізму в нашій країні «Соціальна структура радянського суспільства характеризується наявністю дружних класів і груп трудящих, єдністю їх економічних, соціально-політичних та ідейних інтересів, загальною заінтересованістю в побудові комунізму»¹.

Практичне розв'язування складних завдань побудови комунізму підніме співробітництво класів на якісно новий рівень. У ході створення матеріально-технічної бази комунізму, формування нових суспільних відносин і виховання гармонійно розвиненої людини все ширше й глибше розгортається процес поступового подолання соціальних відмінностей, формування соціальної однорідності суспільства.

Докорінно змінилась і політична організація суспільства. Вона, як відомо, являє собою своєрідний зліпок з соціально-економічної структури суспільства. Створення розвиненої соціалістичної економіки, дальше вдосконалення соціально-класової структури суспільства забезпечили розвиток соціалістичної державності. Диктатура пролетаріату, виконавши свої завдання, вичерпала себе. Забезпечивши перемогу соціалізму, вона перетворилась у політичну організацію народу.

Загальнонародна держава характеризується не тільки більш міцною і розвиненою економікою та широкою соціальною базою і відсутністю класового придушення, але й більшою досконалістю методів керівництва комуністичним будівництвом. Останнє, перш за все, полягає в тому, що зростає питома вага виховних методів у діяльності різних державних органів. У загальнонародній державі знаходить яскравий вираз розвиток і вдосконалення соціалістичної демократії. Загальнонародна держава — це подальший розвиток соціалістичної державності на шляху до суспільного комуністичного самоуправління.

Невід'ємну складову частину радянського суспільства становить колгоспний лад. У своєму розвитку він теж зазнає помітних змін. Зміцнюється матеріально-технічна база колгоспів, досконалішими стають їх суспільні відносини.

Найхарактернішим для сучасного колгоспного виробництва є його індустріалізація. Сьогодні по суті розгортається процес, про неминучість якого вказував ще В. І. Ленін. На якісно новій основі відбувається поєднання землеробського і промислового виробництва.

Індустріалізація колгоспного виробництва — глибинне явище, безпосереднім наслідком якого являються корінні економічні і соціальні перетворення. Індустріалізація землеробства забезпечить не лише створення більш міцної і розвиненої матеріальної бази цієї галузі виробництва, але й подальший розвиток всієї кооперативно-колгоспної системи, докорінні зміни самого класу колгоспного селянства. Індустріалізація сільського господарства — це об'єктивний процес подолання соціально-економічних відмінностей між містом і селом, поступового усунення їх певної відокремленості.

Інколи зміст індустріалізації землеробства вбачають тільки в його машинізації. Механізація, особливо комплексна, безперечно змінює

¹ 50 років Великої Жовтневої соціалістичної революції. Тези ЦК КПРС, Політ-видав України, К., 1967, стор. 35.

сільськогосподарське виробництво, надає йому рис, властивих промисловості. Проте індустріалізація сільського господарства не вичерпується цим; вона надто складний і різнобічний процес, який водночас означає зміну і вдосконалення речовинних і особистих факторів виробництва, а також методів і прийомів, що використовуються в ньому, та розвиток самих працівників. Отже, індустріалізація сільськогосподарського виробництва — це подальша його машинізація і поширення в ньому промислових методів і прийомів виробництва, які з об'єктивною необхідністю впливають із запровадження системи машин; посилення виробничих зв'язків на основі суспільного розподілу праці, удосконалення організації виробництва і праці; впровадження нової технології виробництва, а також невинно зростаючий культурно-технічний рівень працівників, які становлять першу продуктивну силу у кожному суспільному виробництві. Все це, разом узятє, послаблює дію природного фактора в розвитку сільськогосподарського виробництва, органічно поєднує його з промисловістю.

Характеризуючи індустріалізацію сільського господарства як широкий і багатогранний процес, підкреслимо, що, на наш погляд, основою його є якнайширше застосування машин. Адже саме впровадження системи машин, які, виконуючи певний комплекс робіт, доповнюють одна одну і поєднані по продуктивності, потужності і габаритах, забезпечує послідовність технологічного процесу, потоковий метод організації робіт (якщо виробництво продукту ґрунтується на принципі поточної технології). З комплексною ж механізацією пов'язані і всі вищезначені сторони індустріалізації сільського господарства.

У пореволюційний час, особливо після соціалістичної перебудови села, цілком була змінена матеріально-технічна база сільського господарства. Основним засобом виробництва в соціалістичному землеробстві стала машина. Замість примітивних знарядь селянського господарства — дерев'яних плугів, сох, косуль та борон на колгоспних ланах стала широко використовуватись сучасна техніка. Уже 1940 року в країні було 684 тис. тракторів, 182 тис. комбайнів, 22 тис. вантажних автомашин, а 1966 року відповідно — 3233 тис., 531 тис., 1017 тис.¹. У землеробстві почали застосовувати машини, яких раніше взагалі не знала ця галузь (тракторні сівалки і культиватори, бавовнозбиральні машини, зерноочисні і т. ін.).

Широке застосування машин невідомо зміцнило енергетичну базу сільського господарства. Вона кількісно зросла і стала досконалішою якісно. Енергетичні потужності землеробства з 23,9 млн. кінських сил у 1916 р. досягли 250,1 млн. у 1966 році. У сільському господарстві СРСР у складі енергетичних потужностей 98% становлять механічні двигуни. У дореволюційному сільському господарстві майже єдиною тяговою силою була робоча худоба, на механічні двигуни припадав лише 1% усіх енергетичних потужностей².

Проте потужність енергетичної бази сільського господарства ще не можна вважати достатньою, а структуру енергетичних потужностей досконалою. Енергоозброєність працівників у сільському господарстві, як відомо, у 2,5 рази нижча, ніж у промисловості. В енергетиці землеробства (механічні двигуни) на долю тракторних двигунів припадає (1966 р.) 37%, комбайнових — 15, автомобільних — 36, електричних — 11%³. Якщо навіть зважити на особливості землеробського виробни-

¹ Страна Советов за 50 лет, «Статистика», М., 1967, стор. 156—157.

² Там же, стор. 152—153.

³ Там же.

цтва, що обумовлюють широке використання саме тракторних, комбайнових і автомобільних двигунів, то й тоді слід визнати, що доля електричної енергії в енергетиці сільського господарства надто мала.

Індустріалізація сільського господарства передбачає подальше зміцнення енергетичної бази та її вдосконалення, різке підвищення питомої ваги електричної енергії в загальному енергетичному балансі цієї галузі.

Особливе значення це має для індустріалізації виробництва тваринницької продукції. За характером виробничих процесів (стаціонарність, менша сезонність, робота в закритих приміщеннях) тваринництво стоїть найближче до промисловості. Не дивно, що саме воно використовує 82% загальних витрат електричної енергії у сільському господарстві.

З широким застосуванням електричної енергії тісно пов'язаний дальший розвиток багатьох інших виробництв у землеробстві, насамперед таких, як парникове господарство, переробка і зберігання сільськогосподарської продукції, післязбиральна обробка зерна тощо.

В електрифікації сільськогосподарського виробництва, особливо його найбільш електромістких галузей, чимало буде зроблено уже в поточній п'ятирічці. Споживання електроенергії в сільському господарстві за народногосподарським планом на 1966—1970 рр. мусить зрости до 60—65 млрд. кіловат-годин. Це в три рази перевищить рівень 1965 року і на 30% буде більше, ніж споживалось електричної енергії всією країною 1940 року. Електроозброєність праці в сільському господарстві на протязі п'ятирічки зростатиме вдвічі швидше, ніж у промисловості.

Характерним для розвитку сучасного колгоспного виробництва є поширення і поглиблення в ньому госпрозрахункових принципів господарювання.

Колгоспи завжди були госпрозрахунковими підприємствами. Їх виробництво, як правило, розвивається за рахунок внутрішніх джерел. Зміст же госпрозрахунку полягає не лише в матеріальному стимулюванні колективів підприємств щодо кращого використання наявних ресурсів і, в порівнянні у грошовій формі витрат на виробництво і результатів господарської діяльності, але й у покритті витрат власними доходами та забезпеченні рентабельності виробництва.

Виходячи з того, що госпрозрахунок є об'єктивна економічна категорія, яка обумовлюється характером соціалістичних виробничих відносин, Комуністична партія ще напередодні соціалістичної перебудови сільського господарства підкреслювала, що організація колгоспів повинна будуватися на началах господарського розрахунку¹.

У процесі історичного розвитку колгоспного ладу мали місце певні порушення принципів госпрозрахункового господарювання. Рішення вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС сприяли поліпшенню умов для поширення госпрозрахункових відносин у колгоспному секторі. Заходи по дальшому розвитку сільського господарства, розроблені березневим (1965 р.) Пленумом нашої партії і XXIII з'їздом КПРС, створили по суті нові умови для використання в колгоспах загально- та внутрігосподарського розрахунку.

Вирішальним тут є зміна системи державних заготівель сільськогосподарської продукції, значне підвищення закупочних цін, поліпшення планування виробництва, розширення колгоспної демократії, удосконалення оплати праці колгоспників.

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. II, стор. 144.

Загальнонародна держава, встановлюючи зв'язки з колгоспним сектором, опирається на об'єктивні економічні закони, широко використовує такі економічні важелі, як ціна, собівартість, прибуток, кредит і т. д. Це дає можливість добиватися якнайбільшого за даних умов збігу інтересів колгоспного ладу в цілому і кожної його клітини — колгоспу із загальнодержавними інтересами.

Піднесення продуктивних сил колгоспного сектора, використання госпрозрахункових відносин нерозривно пов'язане з удосконаленням організації праці колгоспників. Комуністична партія на кожному етапі будівництва нового суспільства ставила конкретні завдання щодо наукової організації праці, розробляла методологічні основи та накреслювала основні напрямки впровадження НОП (наукової організації праці).

Виходячи з того, що на сучасному етапі побудови комунізму без впровадження НОП неможливо досягти високої економічної ефективності не лише у промисловому, але й в сільськогосподарському виробництві, та враховуючи, що загальні принципи НОП мають міжгалузевий характер, в багатьох колгоспах починають провадити велику організаційно-економічну роботу, розробляють конкретні заходи по науковій організації праці. Так, у Свердловській області ще 1964 року вперше спробували організаційно оформити НОП. А 1966 року тут уже в 117 радгоспах і 53 колгоспах працювали ради і творчі групи НОП. Було складено більше 200 планів НОП, певна частина яких з успіхом реалізована і дала відчутний економічний ефект¹.

Особливість нинішнього етапу розвитку вимагає, щоб не окремі, а всі без винятку кооперативні господарства впроваджували НОП. Колгоспи повинні розробляти і реалізовувати заходи, спрямовані на вдосконалення всіх елементів процесу праці, головним чином, методів з'єднання робочої сили із засобами виробництва; заходи, що забезпечують найбільшу економію живої та уречевленої праці і роблять її більш змістовною і привабливою для працівників, виховують у них комуністичне ставлення до праці. У колгоспах така організація праці повинна сприяти найпродуктивнішому використанню засобів виробництва (в першу чергу землі) і робочої сили, якісному проведенню всього комплексу сільськогосподарських робіт у найкращі агротехнічні строки, закінчення певного технологічного циклу з тим, щоб з найменшими затратами одержувати вдосталь високоякісної землеробської продукції.

У кооперативних господарствах питання наукової організації праці стоїть особливо гостро. Тут енергоозброєність праці у 2,2 раза нижча, ніж у радгоспах. Просування колгоспів і радгоспів по шляху до комунізму передбачає поступове подолання цього розриву. Технічне оснащення колгоспів відбуватиметься інтенсивніше. Це об'єктивно обумовлюватиме впровадження колгоспами організації праці, розробленої на основі досягнень науки і передової практики.

Зміцнення колгоспного виробництва викликає розвиток кооперативних виробничих відносин, удосконалення всієї системи суспільних відносин колгоспного села. Нових рис, здебільшого властивих загальнонародній формі привласнення, набирає кооперативно-колгоспна власність. Більш досконаліми стають відносини обміну діяльності як у кооперативному секторі в цілому, так і в окремих його ланках. Істотних змін зазнає система розподілу в колгоспах, тут вперше в історії їх розвитку впроваджено гарантовану оплату праці.

¹ Ж. «Вопросы экономики», 1967, № 6, стор. 26.

* * *

У процесі побудови соціалістичного суспільства докорінно змінилося становище селянства. Відбулась якісна зміна цього класу. Мільйонні маси дрібнотоварних виробників, роз'єднаних приватною власністю на засоби виробництва та дрібноселянською ідеологією і психологією, перетворено у клас, який все своє життя базує на соціалістичній власності, на новій суспільній організації праці та принципово іншому розподілі суспільного багатства. У цьому розумінні можна сказати, що соціалізм створив новий клас — колгоспне селянство, яке являє собою соціалістичний клас, соціально єдинотипний з робітничим класом.

Повна й остаточна перемога соціалізму, розгортання комуністичного будівництва зближують колгоспне селянство з робітничим класом.

Колгоспники в єдиному строю з робітничим класом та інтелігенцією створюють матеріальну базу комунізму, удосконалюють суспільні відносини, зміцнюють морально-політичну та ідейну єдність радянського народу. Природно, що завдання, розв'язувані на новому етапі розвитку радянського суспільства на шляху до комунізму, і активна участь у цьому колгоспного селянства піднімають цей клас на нову ступінь розвитку. Клас колгоспного селянства набуває якісно нових рис.

Це проявляється перш за все в удосконаленні відносин кооперативної власності. На базі якісних зрушень колгоспного виробництва розвиваються відносини з приводу привласнення засобів виробництва як всередині кооперативів та між ними, так і між колгоспами і соціалістичною державою.

Зростання ступеня концентрації колгоспного виробництва, поглиблення його спеціалізації і ускладнення кооперативних зв'язків, що супроводжують індустріалізацію сільського господарства, підвищують рівень усупільнення кооперативних засобів виробництва і праці колгоспників. Зміцнюється громадське господарство сільгоспартілей, поступово, але неухильно зростає його питома вага у загальному колгоспному виробництві. Розвивається міжколгоспна виробнича кооперація в усіх її різноманітних формах.

Про зміцнення громадського господарства артілей неспростовно свідчать поліпшення забезпеченості колгоспів енергетичними потужностями, підвищення продуктивності праці колгоспників, зниження собівартості продукції. При фактично незмінній посівній площі, що припадає на один колгосп, тракторний парк кожного господарства збільшився з 1960 до 1966 року в 1,7 раза¹. Продуктивність праці зросла у громадському господарстві колгоспів у 1965 р. порівняно з 1960 на 18%². Відчутно знизилася собівартість виробництва більшості видів сільськогосподарської продукції. У 1966 р. собівартість виробництва зерна в колгоспах знизилась у порівнянні з 1958 р. на 23%, привісу молодняка і привісу від відгодівлі: великої рогатої худоби — на 21%, свиней — на 34%, молока — на 17%³.

Міжгосподарські зв'язки як у виробництві, так і в інших сферах колгоспного життя почали поширюватися із середини 50-х років. Саме в цей час інтереси подальшого розвитку колгоспного ладу стали настійно вимагати вищого рівня концентрації і спеціалізації виробництва. У деяких галузях цього можна було досягти усупільненням вже усупільнених засобів виробництва, тобто створенням тих чи інших підприємств на началах пайової участі колгоспів.

¹ Страна Советов за 50 лет, «Статистика», М., 1967, стор. 117.

² Народное хозяйство СССР в 1965 году, «Статистика», М., 1966, стор. 71.

³ Страна Советов за 50 лет, «Статистика», М., 1967, стор. 126.

Сьогодні міжколгоспні виробничі зв'язки — одна з найістотніших рис колгоспного ладу. У СРСР налічується 3355 міжколгоспних об'єднань, організацій і підприємств, пайовиками яких є всі сільськогосподарські артілі. Найбільше розповсюджені міжгосподарські зв'язки в колгоспному будівництві. 1965 року в цій сфері вже функціонувало 1470 міжколгоспних будівельних організацій. Обсяг виконаних ними будівельно-монтажних робіт того року становив 1075,8 млн. крб.¹ Поступово певного поширення набуває державно-колгоспно-виробнича кооперація. Тут має місце створення підприємств чи то об'єднань за рахунок спільних державних і колгоспних коштів. Економічною основою таких підприємств є своєрідна змішана державно-колгоспна власність.

Зміцнення громадського господарства артілі, розвиток міжколгоспної та державно-колгоспної виробничої кооперації, удосконалюючи відносини кооперативної форми привласнення, поступово змінюють самий клас колгоспного селянства. Розвиваючись, кооперативно-колгоспна власність набуває певних рис загальнонародної форми привласнення, поступово зближується з нею. Отже, відбувається своєрідний процес розмивання головної класової ознаки — відношення до засобів виробництва, що відрізняє колгоспників від робітничого класу.

У ході комуністичного будівництва поступово змінюється роль колгоспного селянства в суспільній організації праці. Після перемоги соціалістичної революції, а також в процесі побудови повного комунізму керівну роль в усьому суспільному житті виконує робітничий клас. Це обумовлено тим, що він зв'язаний з вирішальною сферою матеріального виробництва, найбільше організований, має вищу політичну самосвідомість, послідовно й до кінця бореться за перемогу комуністичного суспільного ладу. Керуючи побудовою нового суспільства, робітничий клас змінив суспільну організацію праці не лише в промисловості, але й в сільському господарстві. Головним засобом соціалістичного перетворення суспільних відносин села, на основі колективізації, була держава диктатури пролетаріату. Враховуючи корінні інтереси комуністичного будівництва, робітничий клас визначав раціональні форми суспільної організації праці в державному і кооперативному секторах, встановлював конкретні форми зв'язку між ними, головний напрямок їх розвитку.

При збереженні керівної ролі робітничого класу колгоспне селянство в сучасних умовах починає відігравати більш самостійну роль у розв'язанні виробничих та інших завдань колгоспного ладу. Економічна реформа створює сприятливі умови для дальшого розвитку кооперативних принципів, зміцнює і підвищує роль колгоспного виробництва. Вона забезпечує встановлення правильних, заснованих на принципі еквівалентності, відносин між містом і селом, сприяє демократизації управління справами колгоспів, усуненню дріб'язкової опіки над ними.

Життя ставить на порядок денний завдання дальшого поглиблення колгоспної демократії. Це — один з магістральних напрямків розвитку кооперативно-колгоспного ладу. В новому Статуті сільськогосподарської артілі мають бути відображені не тільки якісні зміни, що їх зазнав кооперативний сектор, та нові взаємовідносини його з державним сектором, але й головні напрямки дальшої демократизації колгоспного ладу, підвищення ролі колективів сільгоспартілей в суспільній організації праці. Отже, новий Статут повинен відобразити дальше наближення колгоспного селянства до робітничого класу, зростання соціальної єдності радянського суспільства.

¹ Народное хозяйство СССР в 1965 году, «Статистика», М., 1966, стор. 420, 552.

Природа колгоспної власності, як відомо, породжує своєрідну реалізацію соціалістичного принципу розподілу в артільях. Удосконалення відносин розподілу кооперативного сектора, поступове зближення їх з існуючими в державному секторі посилює соціальну єдинотипність колгоспного селянства з робітничим класом.

Розподіл у колгоспах, його подальший розвиток — дуже велика й різнобічна проблема. Вона, крім складних проблем виробництва, охоплює взаємини кооперативних господарств з соціалістичною державою з приводу створеного в артільях чистого доходу, питання розподілу валового доходу, що реалізується колгоспами, на фонди нагромадження і споживання, раціональне використання самих цих фондів і т. ін. Зрозуміло, що в цій статті все це не може та й не повинно розглядатись. Тут доречно зупинитися лише на тому, що найбільш ґрунтовно й яскраво характеризує зміни, яких зазнає колгоспне селянство.

Найхарактернішою рисою колгоспного розподілу сьогодні є те, що він починає будуватися на науковій основі, у відповідності з вимогами розширеного соціалістичного відтворення. Останнє вимагає, щоб фонд оплати визначався наперед як певна фіксована величина, яка поряд з іншими виробничими витратами становить категорію витрат виробництва і разом з ними ж відтворюється. Такий розподіл забезпечує гарантовану оплату праці. Гарантованість оплати праці колгоспників на певному рівні — нова віха в розвитку колгоспного ладу. Питання про гарантовану оплату праці в артільях ставилося й раніше. Пролетарською державою і колгоспами було сприйнято ряд заходів щодо цього. Проте до останнього часу воно не було розв'язане. І справа тут, звичайно, не в природі колгоспної власності (як інколи вважають), а в рівні розвитку соціалістичної економіки, в розмірі колгоспних доходів, тієї їх частки, яка йде на формування фонду споживання.

Валовий доход колгоспів України в 1965 р. становив 5,7 млрд. крб., або в розрахунку на один колгосп — 609 тис. крб.¹ Середньорічний розмір оплати праці колгоспника зріс у 1965 р. порівняно з 1958 роком у 1,8 раза і дорівнював 596 крб. проти 338 крб. у 1958 році. Майже три тисячі артільей у 1965 р. видали на людину-день грошей і продуктів на суму понад 3 крб., з них 423 колгоспи — понад 4 крб. За п'ять років (1961—1965) оплата праці колгоспників збільшилась майже вдвое².

Саме це враховувала Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів Союзу РСР «Про підвищення матеріальної заінтересованості колгоспників у розвитку громадського господарства», яка рекомендувала колгоспам запровадити гарантовану оплату праці, виходячи з тарифних ставок відповідних категорій працівників радгоспів. Це, з нашого погляду, конче потрібно підкреслювати, адже головне полягає не в формальному проголошенні гарантованої оплати колгоспників, а у створенні матеріальних умов для неї з тим, щоб зробити таку оплату постійною. Лише матеріальне забезпечення визначених гарантій породжує у колгоспника почуття віри і впевненості, що його праця буде правильно оцінена і оплачена. Важливо, що гарантом сьогодні виступає не тільки розвиток колгоспної економіки, але й соціалістична держава. Новий порядок державного кредитування колгоспів, який нещодавно запроваджено в життя, дає можливість встановити гарантовану оплату праці колгоспників не тільки в економічно міцних, але й відстаючих господарствах.

¹ Народное хозяйство СССР в 1965 году, стор. 416, 417.

² Ж. «Економіка Радянської України», 1966, № 9, стор. 62.

Перехід на гарантовану грошову оплату праці, підготовлений всім попереднім розвитком колгоспного ладу, реально наближує колгоспне селянство до робітничого класу щодо способу розподілу суспільного багатства. Разом з цим іде зближення цих класів за розмірами тієї частки суспільного продукту, яку вони одержують.

За період з 1959 до 1964 року оплата праці в колгоспах збільшилась на 48,1%, а в радгоспах — на 34,2%¹. Зближення рівнів оплати праці в артільях і радгоспах — перший крок у розв'язанні проблеми рівної оплати праці за рівну працю трудящих державного і кооперативного секторів. Другий — наближення селян за розмірами оплати до промислових робітників. Відбуватиметься це завдяки випереджаючим темпам зростання продуктивності праці в кооперативних господарствах. Колгоспи вже сьогодні добиваються цього. У 1965 р. продуктивність праці тут зросла порівняно з 1960 р. на 18%, в радгоспах — на 5%².

Певним кроком у вирішенні важливого соціального завдання — впровадження рівної оплати за рівну працю в загальнодержавному масштабі буде виконання поточного п'ятирічного плану розвитку народного господарства СРСР. Відомо, що за нинішнє п'ятиріччя продуктивність праці в колгоспах і радгоспах зросте на 40—50%, тоді як у промисловості — на 33—35%. Відповідно до цього грошові і натуральні доходи колгоспників від громадського господарства піднімуться в середньому на 35—40%, заробітна плата робітників та службовців збільшиться приблизно на 20%.

Поступове наближення колгоспного селянства до робітничого класу за місцем в історично визначеній системі суспільного виробництва об'єктивно обумовлює зближення цих класів щодо культурно-технічного рівня, ідеології і психології, побутових умов життя.

Зростання вкладу кожного колгоспника в комуністичне будівництво, що характерне для нинішнього етапу розвитку радянського суспільства, супроводжується всебічним розвитком колгоспного селянства, поступовим зменшенням розбіжності, яка існує між класами щодо культурно-технічного рівня. Певну уяву про це дають дані про освіту робітників і колгоспників. На 1000 чоловік колгоспного населення вищу й середню (повну й неповну) освіту мали в 1939 р. 18 чол., у 1959 р. — 226, на 1 січня 1967 р. — 330 чол. Тепер кожен третій житель колгоспного села має вищу або середню освіту. Загальноосвітній рівень колгоспників за цей період зріс у 18 разів, а рівень загальної освіти робітників — у 6 раз. Отже, різниця в рівні освіти робітничого класу і колгоспного селянства значно зменшилася, за період з 1939 по 1967 рік з 4,5 до 1,5 рази³.

Зростання культурно-технічного рівня колгоспників проявляється також у збільшенні кількості механізаторів та підвищенні їх питомої ваги серед селянства. Колгоспне село щороку одержує по кілька сот тисяч трактористів, комбайнерів, шоферів. Тільки у 1964—1965 рр. для села було підготовлено 1693 тис. механізаторів, значна частина з них — для кооперативних господарств. Частка механізаторів у складі зайнятих колгоспників становила у 1967 р. більше 10% проти 6% у 1959 році⁴.

За своїм культурно-технічним рівнем, характером праці, рівнем її оплати, а також умовами життя ця частина колгоспників стоїть найближче до робітничого класу. Отже, збільшення серед селянства пито-

¹ Газ. «Сельская жизнь», 26 листопада 1965 р.

² Народное хозяйство в 1965 году, «Статистика», М., 1966, стор. 71.

³ Страна Советов за 50 лет, «Статистика», М., 1967, стор. 277.

⁴ Там же, стор. 163, 165.

мої ваги механізаторів зміцнює соціальну природу класу колгоспників, наближаючи її до соціальної природи робітничого класу. Доречно зауважити, що цей процес відбувався б інтенсивніше, якби на селі створювалися сприятливі умови для праці й життя механізаторських кадрів, особливо молоді. На превеликий жаль, значна частина її, одержавши ту чи іншу спеціальність механізатора, залишає село, йде в місто. Лише за п'ять років (1962—1966 рр.) для села було підготовлено понад 4 млн. механізаторів. В той же час в 1966 р. в колгоспах і радгоспах їх налічувалось всього 3293 тис.¹

Інтенсифікація колгоспного виробництва, головним змістом якої є індустріалізація землеробства, вимагає вже не тільки достатньої кількості трактористів-машиністів, комбайнерів, мотористів, електриків, але й інженерів і техніків. Велика кількість сільськогосподарських машин, необхідність їх ефективно використовувати потребують організації в артілях спеціальної інженерної служби подібно до тієї, яка існує у промисловості. Нині колгоспи докладають усіх зусиль до того, щоб в найкоротші строки створити у себе такі служби. Успішне розв'язання цього завдання, при активній допомозі радянської держави, теж зміцнюватиме соціальну природу колгоспного селянства.

Нові умови виробництва й розподілу, підвищення загальноосвітнього й професійно-кваліфікаційного рівня колгоспників докорінно змінили їх ідеологію і психологію. Колгоспне селянство, як і робітничий клас, при визначенні шляхів свого розвитку користується марксистсько-ленінською теорією. Відносини колективізму, міцну основу яких було закладено колективізацією сільського господарства, сьогодні набувають нового розвитку. Вони — найхарактерніша риса радянського колгоспника.

Звичайно, справа переробки дрібного землероба, переробки всієї його психології, була нелегкою, вона потребувала поколінь. Тим відчутніша наша перемога і поразка буржуазних ідеологів, які в шаленій антикомуністичній пропаганді безглуздо твердили про вразливість колгоспного селянства дрібновласницькою психологією, яка ніби-то ставить їх в особливе, вороже до радянського суспільства становище. Колгоспник-колективіст — це нова людина, якої зовсім не знало дореволюційне село. Поруч з робітником і інтелігентом колгоспник наполегливо працює над створенням нового суспільства.

У напрямку зростання соціальної єдності колгоспного селянства також діють: впровадження пенсійного забезпечення колгоспників і поліпшення його за рішенням вересневого (1967 р.) Пленуму ЦК КПРС, введення, з ініціативи окремих колгоспів, оплачуваних відпусток; створення в усіх артілях профспілкових організацій, які об'єднують у своїх лавах понад 2 млн. механізаторів і спеціалістів.

Процес подолання соціально-економічних відмінностей між класами соціалістичного суспільства являє собою матеріальне втілення нового етапу розвитку союзу робітничого класу й колгоспного селянства, союзу, який завойовано в боротьбі за встановлення нових суспільних відносин і який в свою чергу служить головною рушійною силою в побудові комуністичного суспільства.

¹ Народное хозяйство в 1963 году, «Статистика», 1967, М., стор. 496. Народное хозяйство в 1965 году, «Статистика», 1966, М., стор. 585; Страна Советов за 50 лет, «Статистика», 1967, М., стор. 165.

ПРО ДЕЯКІ ТЕНДЕНЦІЇ В РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ КОЛГОСПНОГО СЕЛЯНСТВА

В. М. Токмаков

Об'єктивною закономірністю розвитку соціальної структури соціалістичного суспільства є стирання в ньому соціальних меж і відмінностей, визрівання цілковитої соціальної рівності.

Розроблена XXIII з'їздом КПРС і Пленумами ЦК КПРС, що передували йому, ціла система економічних заходів у галузі розвитку сільського господарства створює ще більші можливості для дальшого зближення міста й села, робітничого класу й селянства. В умовах, коли весь радянський народ успішно перетворює в життя завдання нашої партії, для радянських соціологів дуже важливим об'єктом вивчення є пізнання найважливіших напрямків у розвитку соціальної структури суспільства в цілому і колгоспного селянства зокрема.

У цій статті, на підставі використання статистичних даних і матеріалів конкретно-соціологічних досліджень, ми ставимо перед собою мету — поглибити розглянути деякі тенденції в розвитку соціальної структури колгоспного селянства Харківської області.

Соціальну структуру сільського населення не можна точно зафіксувати, бо вона виступає лише моментом у процесі безперервного розвитку. Вона розвивається багатьма лініями, що включають переходи від одного соціального шару або класу до іншого і стирання відмінностей між ними. Загальна тенденція цих змін — формування безкласового комуністичного ладу. Суть і реальний зміст соціальних змін у кожному окремому випадку визначаються конкретними суспільно-економічними умовами.

Соціалістичні перетворення та культурна революція на селі докорінно змінили соціальне обличчя села і ліквідували колишню протилежність між містом і селом. За роки Радянської влади незмірно зросли продуктивні сили сільського господарства. Енергетичні потужності сільськогосподарського виробництва, наприклад, досягли 1966 року 249,3 млн. кінських сил, перевищивши дореволюційні показники у 10,4 раза. За цей же період енергоозброєність праці зросла з 0,5 до 8,1 кінських сил на одного працюючого, при цьому валова продукція сільського господарства збільшилася в 2,8 раза¹.

Внаслідок піднесення продуктивності праці у сільськогосподарському виробництві відбувається неухильний процес скорочення чисельності зайнятого в ньому населення. Водночас бурхливе зростання промислового виробництва, транспорту, будівництва, розвиток сфери обслуговування, які викликають постійний попит на робочі руки, приводять до закономірного зменшення чисельності сільського населення і збільшен-

¹ «Вестник статистики», 1967, № 7, стор. 5—7.

ня міського. Приміром, у Харківській області тільки з 1959 по 1966 рік міське населення зросло з 1574 тис. до 1875 тис. чол., а населення, яке мешкає в сільській місцевості, зменшилося з 946 тис. до 818 тис. чол., тобто скоротилося з 38% до 30% відносно загальної чисельності міського населення¹.

Зменшення сільського і збільшення міського населення у загальній його чисельності мали й мають великі економічні та соціальні наслідки, бо це створює ще більші можливості для посилення впливу міста на сільську місцевість у культурі праці й побуту, в усіх сферах духовного життя, прискорює процес підтягування села до рівня міста.

Поряд з цим істотні зрушення сталися в соціальному перегрупованні самого сільського населення, особливо тих, хто працює в суспільному секторі сільськогосподарського виробництва. Про те, як швидко відбувається цей процес, свідчать дані табл. 1².

Таблиця 1

Категорії працівників	Середньорічна кількість працівників			
	у тис.		у %	
	1958 р.	1966 р.	1958 р.	1966 р.
Працівники радгоспів, державних господарств, зайняті в основному виробництві	47,2	76,1	17,0	36,0
Колгоспники, зайняті в суспільному господарстві	278,0	211,0	83,0	64,0

Наведені дані свідчать про зменшення питомої ваги сільськогосподарського населення, що працює в колгоспному виробництві, і про чимале збільшення питомої ваги населення, що працює на сільськогосподарських підприємствах державного сектора. Відбувалося це внаслідок розширення радгоспного виробництва (перетворення колгоспів на радгоспи), так і через дальший розвиток продуктивних сил колгоспів і звільнення частини колгоспників для інших галузей народного господарства. Разом з тим дані таблиці говорять про те, наскільки неправомірним є тепер зводити соціологію села лише до проблем колгоспного селянства. Проте в нашій соціологічній літературі, як це звичайно робиться при розгляді істотних відмінностей між містом і селом, між сільськогосподарською і промисловою працею, все ще трапляються випадки ігнорування того, що село — це не тільки колгоспне селянство, а й працівники сільського господарства державного сектора³.

Ігнорування цього факту в свою чергу призводить до помилкового ототожнювання дослідниками таких понять, як класове і соціальне. Незважаючи на те, що ці категорії — соціальне і класове — близькі за своєю суттю, що між ними є багато спільного, разом з тим, виходячи з цілісного лєнінського вчення про класи, ми не можемо абсолютно ототожнювати їх. Підкреслюючи їх спільність як головне, треба аналізувати й відмінності між ними. Класове і соціальне не можна цілком ототожнювати насамперед тому, що головною класовоутворюючою озна-

¹ Харківщина за 50 років. Стат. збірник, Х., 1967, стор. 8.

² Таблицю складено за матеріалами статистичних щорічників: Народне господарство Української РСР в 1965 р., «Статистика», К., 1966, стор. 378, 379; Народне господарство Української РСР в 1966 р., «Статистика», К., 1967, стор. 357, 358.

³ Строительство коммунизма и социальные изменения в крестьянстве Белоруссии, «Наука и техника», Минск, 1966, стор. 262 і інші праці.

кою є відмінності між людьми щодо засобів виробництва — економічні відносини власності. У той же час категорія соціальне включає в себе, крім класів, різні соціальні верстви всередині класів; отже, вона ширша й багатобразніша.

Як відомо, між колгоспами і радгоспами як підприємствами, що являють собою дві форми соціалістичної власності в сільському господарстві, є істотні відмінності у рівні усупільнення засобів виробництва і засобів праці, у ступені планованості розвитку, в технічній оснащеності. Разом з тим з усіх загонів робітничого класу робітники радгоспів за своїм становищем у соціальній структурі радянського суспільства ближче за інших стоять до колгоспного селянства. Соціальна близькість цих груп визначається передусім однаковим характером і змістом праці в сільськогосподарському виробництві.

Завдяки специфічним особливостям сільськогосподарського виробництва і відокремленню його від промисловості, яке склалося історично, використання робочої сили як у радгоспному, так і в колгоспному виробництві носить ще сезонний характер. Так, якщо середньосписочне число працівників у радгоспах і колгоспах Харківської області у січні 1966 р. прийняти за 100%, то у липні — найбільш напружений для польових робіт час — воно становитиме: по радгоспах — 137,8%, по колгоспах — 146,4%¹.

Водночас, на відміну від міських робітників, більшість робітників радгоспів, як і колгоспники, мають особисті підсобні господарства, продукти й прибутки від яких ідуть на забезпечення їх матеріального добробуту. Як правильно у зв'язку з цим відзначає С. А. Кугель, у робітників радгоспів «праця і добробут не цілком, а лише в основному пов'язані з загальнонародною власністю»².

Спільність між працівниками двох секторів сільськогосподарського виробництва визначається також і спорідненими умовами сільської життєвої обстановки.

Тепер не можна не зважати на соціальні наслідки, що їх вносить у процес подолання соціально-класових відмінностей господарська реформа, розроблена нашою партією на її березневому і вересневому Пленумах ЦК КПРС (1965 р.), що, як відзначено XXIII з'їздом КПРС, «знаменує собою новий етап у розвитку нашого соціалістичного суспільства»³.

Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР про продаж техніки колгоспам за тими ж цінами, що й радгоспам; про запровадження гарантованої оплати праці у колгоспах, в основу якої покладено тарифні ставки та норми виробітку радгоспів; про скасування старої практики утримання радгоспів на бюджеті держави і поступове їх переведення на господарський розрахунок та ряд інших заходів, що усунули необгрунтовані відмінності в економічних формах взаємовідносин держави з колгоспами, — все це означає найважливішу передумову усунення соціальних відмінностей між трудівниками двох секторів сільськогосподарського виробництва. «Усі регулюючі державні підйоми повинні сприяти тому, — говорив на березневому Пленумі ЦК КПРС Л. І. Брежнев, — щоб колгоспи й радгоспи країни, що мають різні можливості, були поставлені приблизно в рівні економічні умови»⁴.

¹ Розрахунок зроблено за даними поточного архіву Харківського облстатуправління. Сектор сільського господарства.

² С. А. Кугель. Закономерности изменения социальной структуры общества при переходе к коммунизму, М., 1963, стор. 78.

³ Матеріали XXIII з'їзду КПРС, Київ, 1966, стор. 210.

⁴ Пленум ЦК КПСС 24—26 марта 1965 г. Стенографический отчет, М., 1965, стор. 19.

Створення приблизно рівних умов для економічного розвитку колгоспів і радгоспів має величезне значення не тільки в чисто економічному плані, а й у соціальному, бо вносить чималі зміни в характер соціальних зв'язків між трудівниками, виробничим колективом і суспільством у цілому.

Виходячи з результатів навіть поки що обмеженого за часом строку, можна вже зараз із цілковитим правом сказати, що перехід до нової системи господарювання вніс істотні зміни у соціально-економічне становище трудівників сільського господарства.

У цьому зв'язку розглянемо ті зміни, що сталися в доходах трудівників колгоспного села Харківщини. Якщо до ухвалення економічної реформи заробітна плата в середньому на одного працівника в колгоспному виробництві, як правило, ніколи не досягала і 65% заробітної плати робітників радгоспів, то 1966 року цей розрив різко скоротився. Приміром, якщо оплата праці робітників радгоспів за період з 1964 по 1966 рік збільшилася на 11%, то в колгоспах вона зросла відповідно на 33%¹.

У процесі виконання п'ятирічного плану розвитку народного господарства СРСР внаслідок випереджаючих темпів у розвитку продуктивності праці в колгоспах (про що записано у рішеннях XXIII з'їзду КПРС) ще швидше (порівняно з робітниками) зростатимуть прибутки колгоспників від суспільного господарства і тим самим буде зроблено ще один крок у стиранні соціальних відмінностей між трудівниками нашого суспільства.

Так, всупереч вигадкам буржуазних пропагандистів і догматиків, які стають у позу «захисників марксизму», про те, нібито перехід до нової системи господарювання в СРСР означає відступ від соціалізму, насправді нова система господарювання, навпаки, веде до максимального розвитку закладених у соціалістичному ладі можливостей і сприяє формуванню комуністичних суспільних відносин.

У діалектичному зв'язку з процесом стирання міжкласових відмінностей відбувається безперервний процес стирання внутрікласових відмінностей у самому колгоспному селянстві².

Одним з найважливіших факторів, що зумовлюють за соціалізму внутрікласову диференціацію селянства, є відмінність його за характером праці. В умовах перемігшого соціалізму всі колгоспники мають однакове відношення до засобів виробництва як їх колективний власник. Проте за індивідуальною працею, тобто в розумінні поєднання працівника з певними засобами праці і, насамперед, знаряддями виробництва, селяни не є рівні. Тому структурні групи в селянстві, які відрізняються за освітою, професійною підготовкою, прибутками тощо, зумовлені кінцем кінцем неоднорідним характером індивідуальної праці сільських трудівників.

За характером праці, на нашу думку, колгоспне селянство можна умовно поділити на дві професійно-кваліфікаційні групи:

¹ Поточний архів Харківського облстатуправління. Сектор сільського господарства.

² Останнім часом у роботах наших філософів (проф. М. Н. Руткевич, В. С. Семенова та ін.) справедливо вказується, що було б неправильно включати до складу селянства інженерно-технічну інтелігенцію колгоспів, зміни якої цілком визначаються не стільки змінами в колгоспно-кооперативній власності, скільки розвитком розумової праці, що його викликають сучасна науково-технічна революція і розвиток соціалістичних суспільних відносин. Тому в цій статті ми розглядаємо селянство як працівників переважно фізичної праці.

1. Працівники кваліфікованої праці. До цієї групи належать механізатори полеводства, працівники механічних майстерень, шофери, майстри машинного доїння корів тощо.

2. Працівники некваліфікованої та малокваліфікованої праці, чия робота потребує мінімуму спеціальної підготовки. Це працівники немеханізованої праці у рослинництві й тваринництві.

Які ж тенденції, що говорять про процес стирання відмінностей за характером праці, спостерігаються в розвитку цих двох професійно-кваліфікаційних груп селян? Дані статистики не дають змоги дістати відповідь про їх зміну в кількісному співвідношенні, про питому вагу за останні роки і тим більше за такими ознаками, як їхній професійний і освітній рівень розвитку.

Отже, ці дані можна здобути на місцевому матеріалі, що й зроблено нами внаслідок соціологічного дослідження ряду господарств Харківської області¹. Про те, які зміни сталися в розвитку професійно-кваліфікаційної структури колгоспного селянства, свідчить таблиця, складена за даними дослідження чотирьох колгоспів області (див. табл. 2).

Таблиця 2

Професійно-кваліфікаційні групи	Середньорічна кількість працівників*			
	чоловік		у %	
	1960 р.	1967 р.	1960 р.	1967 р.
Працівники кваліфікованої праці .	207	313	8,8	14,3
Працівники некваліфікованої і малокваліфікованої праці	2143	1877	91,2	85,7

* Працездатні працівники допенсійного віку.

З даних таблиці передусім виявляється така закономірність, як скорочення кількості і питомої ваги групи осіб, виробнича діяльність якої пов'язана з важкою фізичною працею при відсутності механізованих засобів праці. Тут ми бачимо пряму аналогію процесу скорочення кількості некваліфікованих працівників у промисловості під впливом технічного прогресу. Разом з тим у процесі чимраз більшої технічної оснащеності сільськогосподарського виробництва, все більшої енергоозброєності праці неухильно зростає провідна й вирішальна сила сільського господарства — механізаторські кадри — індустріальний кістяк кадрів масових професій на селі. Кількість цієї професійної групи чим далі постійно збільшуватиметься. За попередніми (далеко не повними) даними, тільки в наступні роки п'ятирічки її кількість у колгоспах області зросте з 22 до 31,1 тис. чоловік, тобто більш як на 40%².

При цьому зростання технічної оснащеності колгоспного виробництва супроводжується далшим розвитком процесу диференціації професій працівників кваліфікованої праці, зростанням числа нових про-

¹ Для соціологічного дослідження обрано господарства двох районів — Зміївського і Куп'янського, відмінних за віддаленістю від обласного центру і за ґрунтово-кліматичними умовами. Дослідження провадили як анкетним опитуванням, так і аналізом річних звітів колгоспів і погосподарських книг сільських Рад. Ми обстежили два колгоспи у Зміївському районі — «Червоний Жовтень» та «Жовтнева перемога» і два колгоспи у Куп'янському районі — «Червоний партизан» та «Червоний Жовтень».

² Поточний архів Харківського обласного виконавчого комітету депутатів трудящих. Планова комісія, відділ сільського господарства.

фесій. Наприклад, професія слюсаря, що стала вже звичною на селі, в свою чергу, поділяється на такі спеціальності, як слюсар-моторист, слюсар-тваринник, автослюсар, слюсар-монтажник, слюсар-інструментальник тощо. Професія електрика тепер у колгоспах поділяється на електромонтера, електрозварювача, наладчика чи механіка з електростриження або електродоїння. У колгоспах нині можна налічити десятки механізаторських та інших професій і спеціальностей, що свідчить про поглиблення процесу поділу праці.

Водночас з диференціацією відбуваються й зворотні процеси — інтеграція професій на селі. Так, уже ґрунтовно встановилася така професія, як тракторист-машиніст широкого профілю, яка поєднує в собі спеціальності тракториста, комбайнера, слюсаря і т. п. Тепер у сільських професійно-технічних училищах готують таких фахівців, як механізатори-тваринники з широким профілем.

Отже, механізатори чимраз більше стають провідною силою сільськогосподарського виробництва. В міру дальшого розвитку і зміцнення матеріально-технічної бази сільського господарства в основному ліквідується верства селян низької кваліфікації. Радянське колгоспне селянство за своїм внутрішнім складом стане одноріднішим, а за характером праці ще більше зблизиться з промисловими робітниками.

Не менш цікаво з'ясувати рівень освіти селян в окремих професійно-кваліфікаційних групах.

Подаємо дані освітнього рівня селян чотирьох колгоспів області (див. табл. 3).

Таблиця 3

Кваліфікаційно-освітні групи	Освіта*				Разом
	середня	неповна середня	початкова	неписьменні	
Працівники кваліфікованої фізичної праці	3,6	48,5	47,9	—	100,0
Працівники некваліфікованої фізичної праці	2,1	22,0	72,9	3,0	100,0

* Дані 1967 року.

Різниця в освіті за кваліфікаційними групами очевидна. Якщо серед працівників кваліфікованої фізичної праці особи, які мають середню й неповну середню освіту, становлять 52,1%, то серед працівників некваліфікованої праці їх удвоє менше (24,1%).

Проте зростання загальноосвітнього рівня колгоспного селянства — процес дуже складний і суперечливий. Якщо характер ручної праці не створює потрібних стимулів для підвищення загальноосвітнього рівня, то у працівників механізованої праці рівень загальної освіти виразно відстає від темпів науково-технічного прогресу в сільському господарстві.

Порівняймо рівень освіти механізаторських кадрів з даними останнього перепису по Україні. На 15 січня 1959 р. не мали семирічної освіти 66,1% трактористів і 53,3% комбайнерів та мотористів¹. 1967 року, як це видно з таблиці, коло осіб, що не мають семирічної освіти, скоротилося незначно (47,9%). Порівняльні дані, зрозуміло, дуже відносні,

¹ Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР, Госстатиздат, М., 1963, стор. 163.

та вони до деякої міри вказують на те, що загальноосвітній рівень цієї категорії працівників зростає надто повільно.

Тепер у чималій частини механізаторів культурно-технічний рівень обмежується лише практичними навичками й уміннями, так би мовити емпірією. На теперішньому рівні сільськогосподарського виробництва кваліфікований працівник не може ґрунтуватися тільки на емпіричних професійних навичках, бо дедалі більше стає потрібним опанування основ агрономії, фізики, хімії, ветеринарії, машинознавства.

У той же час саме готування механізаторських кадрів у професійно-технічних училищах потребує серйозної перебудови. Доцільно було б, як про це говорилося вже у пресі¹, на сучасному етапі збільшити строк навчання механізаторів в училищах з двох років до чотирьох-п'яти для того, щоб розширити викладання загальноосвітніх дисциплін. Це дозволило б усім учням набути освіти в обсязі середньої школи і, таким чином, створило б умови для швидшого піднесення культурно-технічного рівня сільських трудівників. Така перебудова, крім того, стимулювала б молодь села вчитися у професійних технічних училищах, поліпшила б контингент випускників.

Дуже впливає на становлення соціальної однорідності колгоспного села постійно зростаюча верства інтелігенції та службовців — працівників розумової праці. Це колгоспна інтелігенція, що обслуговує інтелектуальні функції сучасного сільськогосподарського виробництва. Колгоспна інтелігенція склалася переважно з рядів колгоспного селянства, що, в свою чергу, зміцнює монолітну соціально-політичну єдність трудівників села. Тепер у середньому на кожний колгосп області припадає 22 фахівці сільського господарства². Це інженери, зоотехніки, агрономи, ветеринарні працівники, економісти та інші працівники переважно розумової праці. Великий загін сільської інтелігенції створюють працівники освіти, охорони здоров'я, партійних, радянських органів, культосвітні працівники.

Вплив інтелігенції на всі сторони життя колгоспного селянства особливо зростає у зв'язку із збільшенням на селі кількості родин, які мають у своєму складі представників різних соціальних груп: колгоспників, робітників, службовців. Так, за даними погосподарських книг Острорівської сільської Ради Зміївського району, 205 родин (з 636) мають у своєму складі членів, що працюють як у колгоспі, так і в державних установах і організаціях (сільська Рада, школа, лікарня, будівельна організація тощо). У колгоспі «Червоний Жовтень», Куп'янського району з 561 родини, занесеної до погосподарських книг, 96 родин об'єднують людей, які належать до різних соціальних груп.

Еволюція соціальної структури колгоспного селянства йде і в багатьох інших напрямках, включаючи процеси соціальної мобільності, тобто соціальних переміщень між класами і верствами всередині їх. В умовах соціалізму не існує соціально-класових перегородок, властивих експлуаторському суспільству. Перед членами радянського суспільства відкрито широкі можливості переходу з однієї верстви або класу до іншої.

Дані дослідження тенденцій у розвитку соціальної структури колгоспного селянства дозволяють констатувати, що між сільськими трудівниками відмінність за характером праці, яка визначає всі інші відмінності, сьогодні значно менша, ніж до вступу країни в період будів-

¹ Н. А. Сероштан. Город и деревня, «Прапор», Харьков, 1967, стор. 36.

² Поточний архів Харківського облстатуправління. Річні звіти колгоспів ЦСУ СРСР за 1967 рік.

ництва комунізму. Поступова ліквідація внутрікласових відмінностей сприяє, в свою чергу, стиранню меж між людьми розумової і фізичної праці та розв'язанню найважливішої соціальної проблеми — ліквідації соціально-економічних і культурно-побутових відмінностей між містом і селом. Цей процес відбувається в діалектичному зв'язку і взаємозумовленості з процесом стирання міжкласових відмінностей. Темпи ліквідації цих відмінностей зростають в міру руху нашого суспільства до комунізму, створення його матеріально-технічної бази і вдосконалювання соціалістичних виробничих відносин. Нова п'ятирічка являє собою найважливіший крок вперед по шляху здійснення цих важливих завдань.

РОЗВИТОК МІЖКОЛГОСПНИХ І ДЕРЖАВНО-КОЛГОСПНИХ ВИРОБНИЧИХ ЗВ'ЯЗКІВ — ОДНА ІЗ УМОВ УТВОРЕННЯ АГРАРНО-ПРОМИСЛОВИХ ОБ'ЄДНАНЬ

В. І. Чигринов

На сучасному етапі комуністичного будівництва в результаті швидкого розвитку виробничих сил інтенсивно проходить процес подальшого усупільнення соціалістичного виробництва.

Однією із форм прояву цього процесу є розвиток міжколгоспних і державно-колгоспних виробничих зв'язків. Характерна особливість їх полягає в тому, що вони все більше виражають тенденцію органічної єдності землеробства та індустрії, необхідність якої в ході будівництва комуністичного суспільства доведена класиками марксизму-ленінізму.

Ще К. Маркс показав, що розвиток взаємозв'язків промисловості та сільського господарства обумовлений розвитком продуктивних сил та загального розподілу праці і проходить декілька історичних етапів.

В умовах панування класового антагоністичного суспільства існують протиріччя між містом і селом, промисловістю і сільським господарством, що виникають у результаті суспільного розподілу праці, появи приватної власності на засоби виробництва, поділу суспільства на класи.

Ці протиріччя ще більше загострюються при капіталізмі. «Суперечність між промисловістю і землеробством, — писав В. І. Ленін, — не тільки не усунена капіталізмом, а навпаки, розширюється і загострюється ним дедалі більше. Над землеробством чимраз дужче тяжить гніт капіталу, який утворюється головним чином у сфері торгівлі й промисловості»¹.

В. І. Ленін відмічав, що землеробство при капіталізмі безнадійно відстає від розвитку промисловості в економічному, політичному і культурному відношенні, проходить процес розорення та зубожіння більшості сільського населення.

Класики марксизму-ленінізму, розкривши властиве капіталістичному суспільству відмежування промисловості від землеробства, разом з тим підкреслювали, що капіталізм своїм розвитком створює матеріальні передумови для їх єднання на новій основі. «Капіталістичний спосіб виробництва, — писав К. Маркс, — довершує розрив того первісного сімейного союзу землеробства і промисловості, який з'єднував між собою дитячо-нерозвинуті форми обох. Але він створює в той же час матеріальні передумови нового, вищого синтезу — союзу землеробства і промисловості на основі їх протилежно розвинутих форм»².

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 22, стор. 79.

² К. Маркс і Ф. Енгельс, Твори, т. 23, стор. 475.

В. І. Ленін у своїй праці «Карл Маркс» указував, що капіталізм остаточно розриває зв'язок землеробства з промисловістю, але в той же час «своїм вищим розвитком він готує нові елементи цього зв'язку, з'єднання промисловості з землеробством на ґрунті свідомого прикладання науки і комбінації колективної праці, нового розселення людства (із знищенням як сільської занедбаності, відірваності від світу, здиравання, так і протиприродного скупчення гігантських мас у великих містах»¹. Але капіталізм із властивими йому антагоністичними відносинами виробництва виключає перетворення цієї можливості в дійсність.

Основоположники наукового комунізму в своїх працях довели, що таке гармонійне єднання землеробства і промисловості може бути досягнуте тільки після знищення капіталізму, заміни приватної власності суспільною соціалістичною власністю на знаряддя і засоби виробництва, при плановому веденні господарства.

Соціалізм саме і є тим суспільним устроєм, де із створенням в усіх галузях господарства крупного високомеханізованого виробництва, що спирається на суспільну соціалістичну власність на засоби виробництва, остаточно знищені антагоністичні протиріччя між містом і селом і здійснюється ліквідація соціально-економічних і культурно-побутових відмінностей між ними.

В умовах соціалізму і поступового переходу до комунізму суспільство може і повинно використовувати всі можливості планового кооперування і комбінування виробництва, органічного єднання сільськогосподарського і промислового виробництва при збереженні і поглибленні спеціалізації всередині цих галузей.

У Радянському Союзі з перших років існування Радянської влади стали проводитися заходи, направлені на зміцнення зв'язків між промисловим та сільськогосподарським виробництвом. Особливо активно розроблялися питання зміцнення і розвитку гармонійних зв'язків між промисловими і сільськогосподарськими підприємствами на основі раціональної кооперації в роки індустріалізації нашої країни. Це знайшло своє відображення в прагненні до створення в деяких районах країни так званих аграрно-індустріальних комбінатів.

У питанні їх створення в економічній літературі кінця 20-х років йшла жвава дискусія. Планові органи і науково-дослідні інститути розробляли проекти обширних аграрно-індустріальних комбінатів². Створюване таким чином комбіноване виробництво повинно було, на думку прихильників ідеї аграрно-індустріальних комбінатів, максимально наблизитися до рівня промислового виробництва, а сільськогосподарська праця — стати різновидністю праці індустріальної.

Директива про створення таких об'єднань була дана листопадним (1929 р.) Пленумом ЦК ВКП(б). На I Всесоюзній конференції по електрифікації сільського господарства, яка відбулася в 1934 р., підкреслювалося, що аграрно-індустріальні комбінати можуть стати такою формою організації суспільного виробництва, в якій поєднуються в єдине ціле виробництво сировини і його промислова переробка в готову товарну продукцію. На конференції відзначалось також, що аграрно-індустріальні комбінати зможуть покласти край відокремленню сільського господарства від індустрії.

У ряді районів країни в 30-і роки виникло чимало простіших форм єднання сільськогосподарського і промислового виробництва.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 21, стор. 51.

² П. Стрелец. Аграрно-промышленные объединения. Ж. «Экономика сельского хозяйства», 1962, № 10, стор. 19.

Проте здійснити цю ідею тоді не вдалося в силу ряду об'єктивних та суб'єктивних причин: була недостатньо розвинута матеріально-технічна база, низький рівень інтенсифікації, відсутність належної концентрації та спеціалізації сільськогосподарського виробництва. Негативно впливала на цей процес і недосконалість самих організаційних форм аграрно-промислових об'єднань. Слід відзначити, наприклад, що в комбінатах самостійна роль колгоспів принижувалась. Більше того — через деякий час малось перетворення колгоспів у державні підприємства. Ось чому в резолюції VI Всесоюзного з'їзду Рад говорилось, що прагнення уподібнити радгоспи і колгоспи, створювати скороспілі радгоспно-колгоспні комбінати, а тим більше підкорити колгоспи радгоспам, з'їзд розглядає як грубе порушення політики Радянської влади¹.

Тепер створюються передумови для господарського об'єднання промислових і сільськогосподарських галузей на новій основі. Цьому сприяє зміцнення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств, зростання концентрації і спеціалізації сільськогосподарського виробництва, розвиток міжгосподарських виробничих зв'язків, проникнення державної промисловості в сільську місцевість, а також своєрідне зростання виробництва промислового характеру безпосередньо в колгоспах. Органічне сполучення промислових і сільськогосподарських галузей в аграрно-промислових об'єднаннях в значних розмірах зумовлює зміну характеру сільськогосподарської праці, значне підвищення рівня її технічного та енергетичного оснащення, зближення двох форм соціалістичної власності.

Творчо розвиваючи далі ідеї класиків марксизму-ленізму про те, що на селі «одні й ті самі люди займатимуться землеробством і промисловою працею»², Комуністична партія і Радянський уряд накреслили ряд заходів по зміцненню та розширенню єдності промислового і сільськогосподарського виробництва.

Одним із найважливіших теоретичних висновків Програми КПРС, який має велике практичне значення, є теза про поступове утворення в міру економічної доцільності аграрно-промислових об'єднань, в яких сільське господарство органічно поєднується з промисловою переробкою його продукції, при раціональній спеціалізації та кооперуванні сільськогосподарських та промислових підприємств.

Це теоретичне положення базується на глибокому розумінні закономірностей розвитку соціалістичного виробництва, відбиває об'єктивні його процеси. Воно розкриває шляхи й форми кооперування та комбінування суспільного виробництва в умовах соціалізму і поступового переходу до комунізму.

У Програмі КПРС та рішеннях XXIII з'їзду партії, чітко враховуючих тенденції розвитку продуктивних сил і виробничих відносин на сучасному етапі комуністичного будівництва, закладено початок новому етапові на шляху до вироблення більш ефективних форм сполучення промислового і сільськогосподарського виробництва.

Тепер у радянському селі спостерігається чимало процесів, що свідчать про здійснення більш тісного єднання землеробства та індустрії. Важлива роль у цьому належить міжколгоспним і державно-колгоспним промисловим зв'язкам, розвиток яких є однією з умов створення аграрно-промислових об'єднань.

¹ Съезды Советов Союза Советских Социалистических Республик. Сборник документов, 1922—1936 гг., т. III, Госюриздат, М., 1960, стор. 180.

² К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 4, стор. 324.

Зародження нового органічного єднання промислового та сільськогосподарського виробництва в селі на міжколгоспній основі проявляється перш за все в таких формах:

1. Кооперування колгоспів, що мають цехи і підприємства для переробки сільськогосподарської сировини, з колгоспами, які постачають їм певну частину сировини.

2. Міжколгоспні і державно-колгоспні підприємства по переробці сільськогосподарської продукції.

Багато допоміжних підприємств колгоспів, юридично залишаючись власністю окремого колгоспу, фактично служать цілому ряду господарств, переробляючи частину їх продукції, тобто носять так би мовити міжколгоспний характер.

Особливо сприятливі умови для розвитку допоміжних підприємств склались після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС та XXIII з'їзду партії. У 1966 р. було прийнято постанову Ради Міністрів СРСР «Про подальший розвиток допоміжних підприємств і промислів у сільській місцевості». Постанова пропонує Радам Міністрів союзних республік, крайвиконкомам, облвиконкомам, Міністерству сільського господарства СРСР вжити заходи щодо розвитку, не на шкоду сільськогосподарському виробництву, допоміжних підприємств та промислів з тим, щоб найбільш повно використовувати сезонний надлишок робочої сили, матеріальних і трудових ресурсів колгоспів та радгоспів.

Здійснюючи ці вказівки, на місцях стали більше приділяти уваги розвитку допоміжних підприємств та промислів на селі. На Україні вже до 1967 р. було півтори тисячі підприємств по переробці винограду, фруктів, овочів, виготовленню сиру, масла, більше 12 тис. млинів, маслобень, крупорушок¹. Кількість їх збільшується, зростає і кількість робітників, зайнятих тут. За останній час число робітників, зайнятих на допоміжних підприємствах і промислах в колгоспах і радгоспах України, зросло в два рази².

Із загального збору валової продукції сільського господарства на колгоспних і радгоспних підприємствах у 1966 р. було перероблено картоплі — 0,1%, овочів — 1,7%, льону-довгунця — 5,3%, фруктів — 8,3%, соняшника — 15,4% і винограду — 25%³.

В Українській РСР намічено цілий ряд заходів по дальшому розвитку допоміжних підприємств і промислів у колгоспах і радгоспах на 1967 — 1970 рр. Їх валова продукція до 1970 р. виросте проти 1965 р. в 1,7 рази і становитиме 680 млн. крб.⁴

Створення допоміжних підприємств по переробці певної частини сільськогосподарської сировини приносить колгоспам великі економічні вигоди, сприяє зміцненню їх економіки. Це можна прослідкувати на прикладах господарств Кримської області. На сьогодні в колгоспах і радгоспах області є 57 заводів і цехів по первинній переробці винограду. За сезон вони можуть переробити більше 53 тис. т винограду. Крім того, колгоспи і радгоспи побудували 67 консервних заводів і цехів, які можуть випускати понад 151 млн. умовних консервних банок. Споруджено також 95 складів-холодильників. У 1966 р. допоміжні підприємства колгоспів і радгоспів Криму переробили 57,5 тис. т сировини, в тому числі 25 тис. т винограду, 30 тис. т овочів і 2,5 тис. т фруктів. Із них виготовлено понад 60 мільйонів умовних банок консервів, біль-

¹ Ж. «Економіка сільського господарства», 1967, № 10, стор. 31—32.

² Ж. «Економіка сільського господарства», 1967, № 4, стор. 38.

³ Там же.

⁴ Ж. «Економіка сільського господарства», 1967, № 10, стор. 32.

ше 1,5 млн. декалітрів вина. Від реалізації цієї продукції одержано майже 6 млн. крб. прибутку¹.

Підкреслюючи необхідність створення в колгоспах промислових підприємств по переробці сільськогосподарської продукції, необхідно мати на увазі, що вони не повинні бути дуже малими. Їх доцільно будувати на достатньо високій технічній базі і, безумовно, не в усіх колгоспах, а в найбільш економічно міцних. Створення подібних підприємств у колгоспах по переробці сільськогосподарської сировини зовсім не виключає подальшого розвитку міжколгоспних зв'язків у галузі переробки сільськогосподарської продукції. Навпаки, для невеликих господарств більш доцільним є створення міжколгоспних і державно-колгоспних підприємств. Як показує практика, ці підприємства краще оснащені технікою і кадрами, значно більші в порівнянні з існуючими в окремих колгоспах. Так, наприклад, на одне міжколгоспне підприємство, що переробляє сільськогосподарську продукцію, припадає в 2,5 рази більше робітників, в порівнянні з аналогічними колгоспними підприємствами, а на підприємствах по переробці плодів і овочів — більше як у 8 разів². Рівень продуктивності праці в міжколгоспних підприємствах також значно вищий, ніж у колгоспах. Тому продукція, яку вони виробляють, дешевша, ніж продукція колгоспних допоміжних підприємств.

Основна частина міжколгоспних підприємств, з точки зору організації виробництва, — не вузькоспеціалізовані підприємства, а комбіновані, тобто підприємства, які переробляють овочі, фрукти, виноград і т. д. У країні сьогодні створюються міжколгоспні підприємства по переробці овочів, фруктів, льону і коноплі та інших технічних культур, міжколгоспні бавовняно-очисні заводи.

У Ліепайському районі Латвійської РСР декілька років успішно працює міжколгоспний консервний комбінат. У 1960 р. його пайовиками були 24 колгоспи і один радгосп. Виробнича потужність комбінату — мільйон банок консервів на рік. Комбінат має цехи квашення і засолки, сушіння, виробництва овочевих і фруктових консервів. Загальна вартість спорудження цього підприємства становила 90,6 тис. крб. Уже в перший рік своєї діяльності комбінат дав 149 т солоних огірків, 91 т яблуневого соку, тисячі банок різних овочевих консервів. Разом із садівництвом комбінат за перші чотири роки одержав 234,4 тис. крб. прибутку, який значно перебільшує витрати на його будівництво³. Хороших показників досягла міжколгоспна маслосбойня, збудована в Ростовській області. Її загальний кошторис разом із дизельною електростанцією складав 21 тис. крб. Витрати на будівництво окупились через півтора роки⁴.

Отже, міжколгоспні підприємства, об'єднуючи зусилля декількох колгоспів, дають можливість більш доцільно використовувати їх виробничі можливості.

Хоча досвід роботи існуючих міжколгоспних підприємств по переробці сільськогосподарської продукції показує їх економічну вигоду і господарську доцільність, проте до останнього часу в країні, і зокрема на Україні, вони не одержали ще поширення. Так, на початок 1966 р.

¹ «Экономическая газета», 1968, № 6, стор. 5.

² В. Ф. Машенков. Использование трудовых ресурсов сельской местности, «Экономика», М., 1965, стор. 144.

³ В. Ю. Каралюк. Межхозяйственные экономические связи в сельском хозяйстве, Рига, 1966, стор. 101.

⁴ В. Птушенко. Развитие межколхозных и государственно-колхозных производственных связей, Одесса, 1965, стор. 41—42.

в країні нараховувалося тільки 7 міжколгоспних підприємств по переробці сільськогосподарських продуктів, в тому числі на Україні — 2, в Латвії — 3, Естонії — 2¹.

Міжколгоспні підприємства по переробці сільськогосподарської сировини по суті тільки-но почали створюватися. Перед ними стоїть багато невирішених питань: комплектування обладнанням, забезпечення транспортом, матеріалами, сировиною, а також кваліфікованими кадрами.

Міжколгоспні виробничі зв'язки в галузі переробки сільськогосподарської продукції важливі перш за все з точки зору найбільш доцільного використання резервів сільськогосподарського виробництва. Це одне з важливих джерел збільшення прибутків колгоспів, забезпечення населення в достатній кількості продуктами харчування, підвищення матеріального добробуту колгоспників. Розвиток такого виду кооперації є дуже важливим і перспективним.

Розвиток міжколгоспної і державно-колгоспної кооперації є одним із важливих показників удосконалення колгоспно-кооперативної власності. Ця форма виробничих зв'язків, поширюючись, буде відігравати все більшу роль у розвитку всього колгоспного устрою.

З посиленням органічного поєднання землеробства з промисловістю, яка переробляє його сировину, робляться практичні кроки до майбутньої комуністичної організації виробництва на селі. Міжколгоспні і державно-колгоспні підприємства та організації можуть стати прообразами майбутніх аграрно-промислових комплексів, де сільське господарство органічно буде поєднуватися з промисловою переробкою його продукції, а сільськогосподарська праця перетвориться в різновидність індустріальної. Праця робітника в цих об'єднаннях нічим не буде відрізнятися за своїм характером і змістом від праці промислового робітника. Утворення аграрно-промислових об'єднань не тільки поліпшить використання трудових і фінансових витрат, а в силу необхідності самого виробничого процесу в цих об'єднаннях буде стиратися поділ працючих на робітників і колгоспників.

Це буде новим етапом розвитку продуктивних сил сільського господарства і всієї системи суспільних відносин на селі.

¹ Народное хозяйство СССР в 1965 году, М., 1966, стор. 420—421.

КОЛГОСПНА ДЕМОКРАТІЯ — ОСНОВА УПРАВЛІННЯ КОЛГОСПАМИ

Б. Т. Личко

Своєрідність колгоспів, як соціалістичних підприємств, визначається кооперативним характером їх власності. Колективні господарства селян — власники майна, що належать їм, вони самі ним розпоряджаються, самостійно здійснюють свою виробничо-фінансову діяльність і керують усіма своїми справами. «Колгосп як суспільна форма господарства, — говорить у Програмі КПРС, — за характером організації, демократичними основами, які все більше розвиватимуться, забезпечує управління виробництвом самими колгоспними масами...»¹.

Колективність у керівництві — один з докорінних принципів колгоспного будівництва. Цей принцип, що лежить в основі управління колгоспом, залежить від кооперативної форми соціалістичної власності, яка створює основу даного господарства. К. Маркс, обґрунтовуючи наукове положення про економічну детермінованість суспільних явищ, в тому числі й демократії, писав: «Право ніколи не може бути вище, ніж економічний лад і зумовлений ним культурний розвиток суспільства»². Кожна демократія, підкреслював В. І. Ленін, «...визначається, кінець кінцем, виробничими відносинами даного суспільства»³.

Здійснюючи керівництво колгоспним будівництвом на основі марксистсько-ленінської теорії, партія з перших днів турбувалась про дотримання демократичних начал у сільськогосподарських кооперативах. Уже IX з'їзд РКП(б) у рішенні «Про ставлення до кооперації» (1920) вказав на неприпустимість придушення ініціативи і самодіяльності об'єднаних і тих, що об'єднуються в кооперативи, трудящих селян⁴. КПРС і в подальшому неодноразово підкреслювала цю необхідність.

Завдяки цьому у колгоспах розвинулась і укріпилась соціалістична активність селянства. Колгоспники не тільки створюють необхідні для суспільства блага, але й беруть активну участь у політичному і культурному житті країни. У ході комуністичного будівництва значення колгоспів «як однієї з форм залучення мас до комуністичного будівництва...»⁵ підвищується.

Колгоспний лад має величезні резерви дальшого піднесення і вдосконалення виробництва, росту продуктивності праці, зниження собівартості продукції, підвищення ефективності суспільного виробництва. Введення їх до дії у вирішальній степені залежить від трудової і гро-

¹ Матеріали XXII з'їзду КПРС. Держполітвидав УРСР. К., 1962, стор. 356.

² К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 19, стор. 21.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 58.

⁴ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів. Держполітвидав УРСР, К., 1954, стор. 465.

⁵ Матеріали XXII з'їзду КПРС, стор. 379.

мадської активності самих колгоспників, від їх участі в розв'язанні колективних справ. Самостійну участь трудящих має у будівництві нового життя В. І. Ленін розглядав як важливий «фактор нової громадськості»¹, яка прискорює рух країни по шляху до комунізму, і тому вимагав залучати всіх без винятку до управління народним господарством. «Якщо ми цього завдання не розв'яжемо,... тоді ми справу комуністичного будівництва не доведемо до кінця»².

Основою організації управління справами артiлі є колгоспна демократія. Як одна з форм соціалістичної демократії, вона дає колгоспним масам можливість активно впливати на розв'язання усіх питань життя артiлі, забезпечує організаційне оформлення і функціонування всієї системи колгоспного громадського самоуправління. Ця роль колгоспної демократії визначається її внутрішнім змістом, який зводиться до таких основних положень: вирішення всіх найважливіших питань життя колгоспу самими його членами через систему колективних органів; виборність і змінюваність складу виконавчо-розпорядних і контрольно-ревізійних органів, а також керівних службових осіб; колегіальність здійснення функцій управління основними органами колгоспів; звітність, відповідальність і підконтрольність органів управління і службових осіб перед колгоспниками, що їх обрали; право колгоспників у будь-який час достроково зміщувати обраних до органів управління осіб, що не виправдали довіря членів артiлі, тих, що не справилися з покладеними на них обов'язками; свобода критики з боку колгоспників діяльності органів самоуправління, службових осіб колгоспу; безумовна обов'язковість рішень вищого органу самоуправління для всіх нижчих, в тому числі й для кожного колгоспника, а також дотримання всіма членами артiлі внутріколгоспної дисципліни і підкорення меншості більшості.

З розвитком колгоспного ладу і демократизацією всього соціалістичного ладу відбувається даліше розгортання й колгоспної демократії. Найважливішою умовою розвитку демократичних основ колгоспів і громадської активності колгоспного селянства є керівництво з боку Комуністичної партії і соціалістичної держави.

Те, що всі питання колгоспного життя розв'язуються на демократичних началах самими колгоспниками, на основі їх самодіяльності, не означає самопливу в колгоспному будівництві. Діяльність колгоспів проходить під безпосереднім керівництвом партії і соціалістичної держави. Лише Радянська держава і вся її демократична система здатні забезпечити соціалістичний зміст всієї роботи в колгоспах.

На необхідність державного керівництва селянськими товариствами вказували ще К. Маркс і Ф. Енгельс³. Державне керівництво кооперативно-колгоспним будівництвом В. І. Ленін розглядав як обов'язкову умову соціалістичної перебудови сільського господарства і як об'єктивну необхідність⁴. Ця об'єктивна вимога витікає із соціалістичної природи кооперативної власності. Кожний колгосп являє собою частину єдиного соціалістичного господарства, планомірно входить у суспільний розподіл праці. «Колгоспний лад — невід'ємна частина радянського соціалістичного суспільства»⁵, йдеться в Програмі КПРС.

Поєднання державного керівництва і внутріколгоспної демократії є одним з докорінних принципів колгоспного будівництва. У галузі уп-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 249.

² В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 390.

³ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 22, стор. 492.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 173—180; т. 33, стор. 413—419.

⁵ Матеріали XXII з'їзду КПРС, стор. 356.

равління колгоспами цей принцип знаходить відображення в тому, що державні органи безпосередньо не управляють колгоспами, а керують ними через систему колгоспного громадського самоуправління.

В. І. Ленін, визначаючи характер і напрям самостійності виробничих колективів, писав: «Кожна фабрика, кожне село є виробничо-споживчою комунією, яка має право і зобов'язана по-своєму застосовувати загальні радянські узаконення («по-своєму» не в розумінні порушення їх, а в розумінні різноманітності форм проведення їх у життя), по-своєму розв'язувати проблему обліку виробництва і розподілу продуктів»¹.

В. І. Ленін попереджував, що під час розглядання питань державного керівництва неможливо приймати рішення, поки не вивчили дійсних умов і потреб теперішнього селянського господарства, «щоб невмілим втручанням не утруднити успішного розвитку сільськогосподарського виробництва», щоб «(...) не чинити зла з благочестивого бажання робити добро»². Суть політики партії на селі В. І. Ленін бачив у тому, «щоб дати селянам стимул, побудник з точки зору економіки»³.

Основні принципи господарського керівництва колгоспами розроблені партією в дусі цих ленінських положень, які мають загальне методологічне значення. Вони, як зазначалося на XXIII з'їзді КПРС, полягають у тому, «щоб посилити роль економічних методів і стимулів в управлінні народним господарством, докорінно поліпшити державне планування, розширити господарську самостійність та ініціативу підприємств, колгоспів, радгоспів, підвищити відповідальність і матеріальну заінтересованість виробничих колективів в результатах своєї діяльності»⁴.

Обґрунтовані реальні плани закупок на ряд років встановлені, виходячи з досягнутого рівня виробництва в колгоспах та з урахування інтересів розширеного відтворення у них, і розв'язують ініціативу трудівників села у визначенні доцільного напрямку господарства і поглиблення спеціалізації виробництва. Заохочувальні умови закупок сільськогосподарських продуктів заінтересовують колективи у виявленні і використанні резервів збільшення виробництва і продажу товарної продукції понад план. Усунення знеосібки у використанні землі, техніки і кінцевих результатів виробництва, створення необхідних умов для широкого і ефективного застосування форм оплати праці забезпечують дію таких стимулів, які породжують внутрішню зацікавленість кожного члена артілі включитися в активну роботу по управлінню загальними справами. Звідси й іде глибока тенденція до дальшого розвитку колгоспного демократизму.

Отже, являючись закономірною необхідністю, державне керівництво створює сприятливі умови для розвитку ініціативи і самодіяльності колгоспних мас у розв'язанні всіх питань колгоспного життя, сприяють залученню широких мас до безпосереднього управління ділами артілі. Політика соціалістичної держави визначає «...напрямок, в якому розвивається управління народом за допомогою самого народу»⁵.

Розвиток колгоспної демократії нерозривно пов'язаний з діяльністю ленінської партії комуністів. Здійснюючи політичне керівництво колгоспами, партія ніяких управлінських функцій по відношенню до

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 226.

² В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 283—284.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 197.

⁴ Матеріали XXIII з'їзду КПРС. Вид-во політичної літератури України, К., 1966, стор. 37.

⁵ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 17, стор. 340.

них не виконує. Її рішення, які відбивають інтереси усіх трудящих, є основоположними для діяльності усіх державних і громадських організацій і їх органів. Партійні організації здійснюють добір і виховання колгоспних кадрів, контролюють діяльність органів управління, надають допомогу у виявленні і правильному використанні всіх резервів і можливостей росту колгоспного виробництва, у підвищенні його рентабельності. Партія прагне до «рішучого зміцнення демократичних основ колгоспного ладу, неухильного додержання принципів управління справами артілі, широкої участі колгоспників у розв'язанні основних питань колгоспного виробництва»¹.

Навчити масу колгоспного селянства практично будувати комунізм, допомагати трудівникам набувати звички управління державними органами, готувати їх до комуністичного самоуправління — таке загальне спрямування партійного і державного керівництва.

На основі рішень ХХІІІ з'їзду партії, який схвалив заходи березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС по дальшому піднесенню сільсько-господарського виробництва, на селі створені нові умови господарювання. Вони сприяють розвитку справжньої демократичної обстановки і ствердженню демократичних норм колгоспного життя. Це знаходить виявлення в розвитку всієї системи колгоспного самоуправління.

Тепер в колгоспах функціонує ціла система колективних демократичних органів: загальні збори (збори уповноважених), правління, ревізійна комісія, бригадні збори. Вищий орган управління — загальні збори колгоспників. Передусім через них колгоспники здійснюють свої права по управлінню виробництвом. Ця демократична форма повністю відповідає природі сільськогосподарської артілі. Вона проста, зрозуміла і доступна всім трудівникам.

Загальні збори все в більшій мірі починають виконувати функції колективного економіста. В центрі уваги колгоспних зборів — проблеми ефективності колективного виробництва, боротьба за високу культуру землеробства, поліпшення підготовки колгоспних кадрів, зміцнення трудової дисципліни, піднесення загальної культури села. У колгоспі ім. Леніна, Лозівського району, Харківської області, наприклад, із семи проведених загальних зборів у 1967 р. чотири були присвячені розгляду питань господарсько-економічної діяльності артілі². На зборах тут вирішувалися не тільки питання придбання нової техніки, але і вмілого її використання, говорилося про необхідність будівництва тих чи інших об'єктів, а також розглядалися питання про виявлення для цього матеріально-фінансових можливостей.

Але не одна тільки господарська потреба веде до зростання ролі зборів. Аналіз питань, які висуваються на колгоспних зборах, показує, що не менш важливим є і соціальна сторона. Новим у практиці проведення колгоспних зборів є те, що на них виносяться для обговорення не тільки поточні господарські справи, але і розглядаються плани перспективного розвитку економіки, культури і побуту села.

Будучи колективним керівником артілі, збори являються також і колективним вихователем.

Рішення з корінних питань артільного життя остаточно стверджуються загальними зборами. Однак визрівають вони в ході підготовки до зборів — у ділових обговореннях в бригадах, на фермах, в розра-

¹ «Про невідкладні заходи по дальшому розвитку сільського господарства СРСР». Постанова Пленуму ЦК КПРС, прийнята 26 березня 1965 р. Газ. «Колгоспне село», 27 березня 1965 р.

² Див. Поточний архів колгоспу ім. Леніна, Лозівського району, Харківської області за 1967 р.

хунках спеціалістів. Особливо важливу роль при цьому відіграють ради в бригадах і на тваринницьких фермах¹.

Під час переходу на госпрозрахунок внутріколгоспних підрозділів значення рад бригад і ферм зростає. Вони, по суті, виконують ті самі функції, лише в межах своєї ділянки, що і правління колгоспів. Ці органи колективного управління підбивають підсумки змагання колгоспників, визначають переможців, обговорюють питання дотримання трудової дисципліни, культурно-побутового обслуговування колгоспників, розбирають скарги тощо.

Зараз в колгоспах виникають і розвиваються нові органи громадської самодіяльності. Це — агрономічні і технічні ради, бюро економічного аналізу, осередки наукової організації праці, ради соціального забезпечення, клубні і бібліотечні ради, жіночі ради. Завдяки цим громадсько-допоміжним органам стає все більш широкою і різноманітною безпосередня участь колгоспних мас в управлінні.

В. І. Ленін, надаючи виключно важливого значення безпосередній участі народу в управлінні суспільством, писав: «Необхідне не тільки представництво за типом демократії, але й побудування всього управління державою знизу, самими масами, їх дійова участь у кожному кроці життя, їх активна роль в управлінні»². Нові органи колгоспного самоуправління, побудовані «самими масами», які забезпечують «їх дійсну участь в кожному кроці життя» колгоспу, дозволяють говорити про те, що на сучасному етапі розвивається якісно нова управлінська активність колгоспного селянства. Воно бере участь не тільки в формуванні демократичних органів управління колгоспу (обирає правління, ревізійну комісію) і підтримання їх функціонування (внесенням пропозицій, висловлюванням критичних зауважень), але і все більш безпосередньо виконує самі завдання управління. Обговорюючи питання артільного життя і приймаючи по них рішення, колгоспники тепер ведуть на місцях організаторську роботу, добиваються виконання взятих зобов'язань.

Колгоспне селянство бере участь в управлінні колгоспним життям і через такі колективні форми, як громадські огляди стану техніки, культурно-побутових умов тощо, різноманітні комісії (по перевірці готовності до весняних сільськогосподарських робіт, по розподіленню основних фондів, по преміюванню колгоспників).

Досвід роботи нових органів громадської самодіяльності в управлінні колгоспним життям, зокрема, в колгоспі «Грузія» Генічеського району Херсонської області, узагальнений Центральним Комітетом КП України³. Колгоспи творчо використовують цей досвід⁴. Наприклад, в 75% колгоспів Лозівського району Харківської області створені бригадні ради, працюють ради також при всіх клубах і бібліотеках⁵.

У селі, як і всюди в країні, активно діють мільйони народних контролерів. Вони виявляють резерви, ведуть повсякденну боротьбу за економію і бережливість, припиняють безгосподарність, сприяють зміцненню дисципліни, поліпшенню культурно-побутового обслуговування, виховують людей у комуністичному дусі.

Про дійовість народного контролю в сільському господарстві країни говорять, наприклад, такі факти. У 1967 р., перевіряючи, як колгоспи,

¹ Див. «Комуніст», 1968, № 1, стор. 14—25.

² В. І. Ленін. Твори, т. 24, стор. 147—148.

³ Див. ж. «Комуніст», 1968, № 1, стор. 23.

⁴ Див. Ф. С. Гарлач. Колгоспний університет. Харків, 1967; газ. «Червоний прапор», 16 січня 1968 р.

⁵ Див. Поточний архів Лозівського МК КП України.

радгоспи і об'єднання «Сільгосптехніка» та інші організації зберігають і витрачають нафтопродукти, багато тисяч груп і постів добились того, що тільки на тракторних роботах було зекономлено 340 тисяч тон дизельного палива. Більше півтора мільйона чоловік брали участь у боротьбі за раціональне використання електричної і паливної енергії. В результаті цього в країні за один рік додатково заощаджено вісім мільярдів 300 мільйонів кіловат-годин електроенергії¹.

Групи і пости народного контролю проводять в колгоспах масові огляди, рейди, перевірки, в ході яких поряд з виявленням недоліків виносяться пропозиції по їх усуненню, ведеться конкретна робота по поліпшенню становища на об'єктах, що перевіряються.

З ростом громадського багатства колгоспи все ширше задовольняють соціальні і культурні потреби колгоспників. Багато колгоспів вирішують на свої кошти будувати клуби, школи, лікарні й інші об'єкти. Основні органи управління разом з усією громадськістю спрямовують роботу цих установ.

Де кілька років тому на Черкащині народились колгоспні комбіна-ти комунального обслуговування. Вони стежать за справністю водопроводу, електромережі, станом газового господарства, будують шляхи і тротуари, ремонтують і споруджують членам артіль будинки, перукарні, пральні, бані тощо. Для керівництва комунальними господарствами створені міжколгоспні районні ради комунального обслуговування. Курс на створення комунгоспів схвалений ЦК КП України і Радою Міністрів республіки². Вдало знайдена підказана практикою організаційна форма участі колгоспів у розвитку служби побуту дістала розповсюдження і в інших областях. Наприклад, у колгоспі «Червоний маяк» Боровського району Харківської області у травні 1968 року за ініціативою колгоспників був створений такий комбінат. Він зобов'язався обслуговувати колгоспний водопровод, насосну станцію та інші. Тільки за півтора місяці прокладено 620 квадратних метрів тротуарної доріжки. Йому за цей час надійшло 15 заяв від членів артіль на спорудження жилих будинків, підсобних споруд тощо. Це говорить про те, наскільки визріла потреба в такій організації.

Розвиток і удосконалення колгоспної демократії як основи управління справами колгоспного життя зумовлений розвитком колгоспного ладу, зростанням економіки колгоспів, їх організаційним зміцненням. Підкреслюючи взаємозв'язок економіки і демократії в соціалістичному суспільстві, В. І. Ленін писав: «Окремо взятий, ніякий демократизм не дасть соціалізму, але в житті демократизм ніколи не буде «взятий окремо», а буде «взятий разом», справляти свій вплив і на економіку, підштовхувати її перетворення, підпадати під вплив економічного розвитку і т. д.. Така діалектика живої історії»³. Електрифікацію країни В. І. Ленін розглядав як базу демократії⁴.

Внаслідок того, що колгосп безпосередньо зв'язаний із способом виробництва, розвиток продуктивних сил і удосконалення виробничих відносин прямо відбивається на змісті і формах його управління. Посилення матеріально-технічного оснащення колгоспів, здійснення широкої програми підвищення родючості ґрунту формують нову сферу прикладення організаційних зусиль колгоспної громадськості, народжують нові управлінські завдання. Це вимагає залучення до рішення артільних справ все нових мас колгоспників.

¹ Див. газ. «Сельская жизнь», 31 січня 1968 р.

² Див. газ. «Правда», 21 грудня 1967 р.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 25, стор. 411.

⁴ В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 42, стор. 380.

Виключну роль в розвитку колгоспної демократії має зіграти новий Статут сільськогосподарської артілі, який буде розглянуто Третім Всесоюзним з'їздом колгоспників. Статут розробляється на основі вимог сучасного етапу комуністичного будівництва, в ньому мають набути дальшого розвитку демократичні принципи, на яких будуються виробничі відносини колективних господарств, знайдуть відображення нові інститути колгоспної демократії, будуть закріплені виконувані колгоспниками суспільні функції тощо.

У ході комуністичного будівництва зростає значення колгоспів, як «школи громадського самоврядування»¹. Колгоспна демократія дає можливість «...навчити масу управління, не книжкою, не лекціями, не мітингами, навчити досвідом...»². Саме в цьому В. І. Ленін бачив основний і вирішальний засіб виховання та навчання трудівників мистецтву керувати. «Хіба може бути інший шлях до навчання народу управляти самим собою, до звільнення від помилок, як шлях практики? як негайний приступ до справжнього народного самоврядування?»³.

Колгоспна демократія являє собою такий порядок, який дає «можливість вирішувати справи за більшістю» і забезпечує «перетворення цієї можливості в дійсність»⁴.

¹ Матеріали XXII з'їзду КПРС, стор. 379.

² В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 391.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 87.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 25, стор. 175.